

ПЕЎЧЫЯ РУКАПІСЫ ВЕТКАЎСКІХ СТАРАВЕРАЎ БЕЛАРУСІ

У апошні час усё больш пільную ўвагу навукоўцаў прывабляюць розныя з'явы стараабрадніцкай культуры: літаратурная дзейнасць, мастацкая творчасць, абрадавае, вусныя і пісьмовыя музычныя традыцыі. Асаблівы інтарэс музыказнаўцаў-медывістаў канцэнтруецца на пеўчых помніках стараабрадніцкай культуры, шырэй — на рэгіянальных кніжных традыцыях старавераў, гісторыі стараабрадніцкіх цэнтраў XVIII—XIX ст.ст. як заключным этапе ў развіцці шматвяковага глыбіннага пласта прафесійнай музычнай культуры.

У прапанаваным артыкуле гаворка пойдзе пра веткаўскую рукапісную традыцыю, узнікненне якой ставіцца да канца XVII ст. і злучаецца з найвядомым у то час на беларускіх тэрыторыях стараверскім скрыпторыем — Веткаўскім Пакроўскім манастырором, які ўжо ў сярэдзіне XVIII ст., мяркуючы па пеўчых рукапісах, дасягае свайго росквіту. Патрапіўшы ў XIX ст. пад моцны ўплыў гусліцкіх рукапісаў, веткаўская традыцыя атрымлівае далейшае развіццё і лакальныя мадыфікацыі за межамі веткаўскіх тэрыторый.

Гісторыя і культура стараверства ў Беларусі, па выказваннях некаторых аўтараў, бяруць пачатак з часу перасялення старавераў у другой палове XVII ст. з расійскіх губерняў (Маскоўскай, Кастрямскай, Калужскай, Наўгародскай і інш., а таксама з Памор'я, Маларосіі, з берагоў Дона і г. д.) на беларускія тэрыторыі ў выніку шматлікіх уціскаў і ганенняў з боку рускага царызму. Паступова тут з'яўляліся стараверскія цэнтры, якія размяшчаліся ў паўночным і паўночна-заходнім рэгіёнах Беларусі — у Віцебскай вобласці (Браслаўскі і Міёрскі раёны, гарады Браслаўль, Полацк, Віцебск, Лепель), у Магілёўскай вобласці (Бабруйскі раён), дзе пасяляліся, у асноўным, бесппаўцы, і ў паўночна-усходняй частцы Беларусі, заселенай пераважна папоўцамі, або так званымі беглапапоўцамі, і ў невялікай колькасці — бесппаўцамі. У гэтым рэгі-

ёне гарадамі іх рассялення былі Орша, Сянно, Магілёў, Мсціслаў, Рэчыца, Гомель, Ветка. Найбуйным цэнтрам папоўшчыны, і ўвогуле, стараверства на Беларусі, стала Ветка. Менавіта гэтая тэрыторыя ўяўляе найбольшую цікавасць з пункта погляду вывучэння пеўчай традыцыі старавераў².

З'яўляючыся «ядром» і неад'емнай часткай веткаўска-старадубскіх слабад, яна мае не толькі багатую гісторыю, інфармацыю аб якой можна знайсці ў шматлікіх дакументальных і літаратурных крыніцах, але і захаваную ў шматлікіх кніжна-пеўчых помніках спадчыну, што сведчыць аб функцыянаванні тут суцэльнай музычнай традыцыі.

Ветка славілася як адзін з найбуйных духоўных і культурных цэнтраў стараверства ў Беларусі. Цяпер невялікае беларускае мястэчка ў Гомельскай вобласці, у той час (канец XVII ст.) Ветка знаходзілася за межамі Расіі і ўваходзіла ў склад Рэчы Паспалітай. У другой палове XVII ст. тэрыторыя Веткі, якая ўяўляла сабою сукупнасць рускіх стараверскіх паселішчаў і названая так на першым з іх, належыла польскім землям пана Халецкага аж да першага падзелу Рэчы Паспалітай (1772 г.), калі гэтыя землі адышлі да Расійскай дзяржавы. Спецыфіка станаўлення Веткі абумоўлена ў большай ступені шматкладовымі гістарычнымі перапетымі. Паводле гістарычных дакументаў³ першыя стараверы дайшлі ў Ветку са Старадубскага боку, куды яны збеглі з розных расійскіх губерняў ад пераследаў урада, і заснавалі тут у 1680-х гг. са сваімі сем'ямі першае на тэрыторыі Беларусі селішча з чатырнаццаццю (па іншых звестках — дваццаццю) слабадамі вакол яго (цяпер гэта тэрыторыя Гомельскага, Веткаўскага і Добрушкага раёнаў). Перасяліўшыся на беларускія землі, веткаўцы раўніва засцерагалі сваю духоўную культуру, што датычыцца матэрыяльнай, розныя яе элементы апынуліся ў неаднолькавай ступені ўстойлівымі.

Да пачатку XVIII ст. Ветка была ўжо бачным і ўплывовым рэлігійным, гандлёвым і культурным цэнтрам старавераў-папоўцаў і заняла значнае месца ў гісторыі і культуры беларускіх земляў. Услед за Пакроўскім манастыром у першыя дзесяцігоддзі XVIII ст. паявіліся і іншыя манастыры і скіты як у найблізкіх землях, у Старадуб'і, так і за межамі веткаўска-старадубскіх земляў.

Такое становішча Ветка захоўвала да сярэдзіны XVIII ст. — часу, калі рускі царызм, зацікаўлены ў вяртанні збеглых старавераў, распачаў дзве спробы іх высялення: першую — у 1735 г., пасля якой стараверы зноў пачалі вяртацца ў Ветку, і другую, канчатковую — у 1764 г., калі слабада была цалкам спалена, было знішчана мноства ўнікальных абразаў, старажытных кніг. Цэнтр папоўшчыны перанеслі ў Старадуб'е (цяпер Старадуб знаходзіцца ў Бранскай вобласці). З гэтых пор Ветка як асноўны стараверскі цэнтр на тэрыторыі Беларусі спыняе сваё існаванне. Паказальна, што стараверы, якія жылі ў Ветцы, заклалі пачатак так званай веткаўскай згодзе. Аб ей пішуць шматлікія гісторыкі, пачынаючы з XVIII ст., паказваючы на яе адметныя асаблівасці.

На працягу XIX і аж да XX стст. усерасійскія сувязі Веткі, трывала наладжаныя ў поры яе росквіту, нягледзячы на страту ёю свайго былога статусу, былі ў сіле. Унікальныя помнікі побыту старавераў (абразы, разьбяныя драўляныя вароты, рамы, вышываныя пацёркамі і жэмчугам аправы абразоў, народная вопратка і прадметы ткацтва — ручнікі), а таксама мноства кніг, створаных знакамітымі рускімі і беларускімі майстрамі друкаванай справы — Янам Фёдаравым, Пятром Мішчэлаўцам, Андронікам Цімафеевым-Нявежай, Васілём Гарабурдай; кніг друкарскага двара Кіева-Пячэрскай Лаўры, Маскоўскай, Супрасльскай, Пачаеўскай, Віленскай, Гарадзенскай, Магілёўскай, Варшаўскай, а таксама мясцовых (Клінцоўскай, Янаўскай) друкарань XVIII ст., траплялі ў Ветку разам з іх уладальнікамі і, у сваю чаргу, вывозіліся з яе такой жа выявай (асабліва ў поры выгнанняў). Аб гэтым паведамляюць шматлікія ўкладныя, купчыя, уладарскія, дароўныя і іншыя кніжныя запісы, у якіх адлюстроўваюцца сувязі Веткі з найбуйнымі беларускімі манастырамі — Куцеінскім, Браслаўскім, Баркулабаўскім і іншымі. Вывозіліся з Веткі і творы мясцовых майстроў. У канцы XVII—XVIII ст., калі Ветка дасягнула свайго росквіту, тут склаліся свае вельмі адметныя мясцовыя традыцыі ткацтва, архітэктурнага будаўніцтва, мастацкага афармлення храмаў, была заснавана школа кніжнага арнаменту і ікананісу.

Існавала ў Ветцы і свая мясцовая рукапісная традыцыя. Цэнтрам стварэння рукапісаў быў Ветаўскі Пакроўскі манастыр. Да-

следнік гісторыі Веткі М. Лілеев пісаў: «Пісьменныя і пісьмовыя манахі-скітнікі адмыслова часам займаліся спісваннем кніг; на Ветцы гэта было звычайнай з'явай яшчэ пры Феадосіі Варыпіне, які заахвочана займаўся перапіскай кніг. Рукапісы, якія выходзілі са скітоў, у большасці адрозніваліся характарам мастацкага кнігапісання, арнаментыкі, мініяцюрыстыкі і малявання. Кнігі пісаліся і перапісваліся па-старажытнаму з поўнай глыбокай пашаны думкай аб выратаванні душы сваёй і потым перавозіліся з месца на месца, з краю ў край шырокай Расіі, прадаваліся і купляліся параўнальна за вялізныя грошы»⁵.

Апроч гэтага жыхары-стараверы Веткі і найблізкіх слабод спявалі на службе, вывучалі знаменны спеў у сямі або ў адмысловых настаўнікаў. З серады такіх знатакоў спеву, як правіла, выходзілі перапісчыкі пеўчых кніг.

Вельмі высока шанавалася сярод старавераў музычная пісьменнасць. Яе вывучэннем, а таксама перапісваннем крукавых рукапісаў займаліся на Ветцы і мужчыны, і жанчыны. Вучэнне па круках, або, як гаварылі самі стараверы, па «солям», было цяжкім і патрабавала адмысловых здольнасцяў. Да нядаўняга часу веткаўскія стараверы, таксама як і цыматлікія суполкі Сібіры, Урала, Паволжа, «трымаліся» на старых, якія прайшлі традыцыйны курс навучання грамаце па кнігах у 30-х гг. ХХ ст. Да гэтага часу захоўвалася ў стараверскай серадзе народная традыцыя навучання і музычнай грамаце «па-старыцкі». Вось адна з прымавак, якая існавала ў старавераў, аб традыцыйным навучанні па кнігах: «Фіта і іжыца, да гум'яга канчук рухаецца».

Асноўнымі кніжнымі крыніцамі навучання спевам ў веткаўцаў былі Азбука, Актай і Ірмалой. Сярод пеўчых кніг асабліва паважаліся таксама Абіходы, Святы, Мінеі. Дачыненне старавераў да набажэнскіх кніг уяўляецца асабліва цікавым, паколькі яны набылі ў іх найбольшае значэнне сярод духоўнай літаратуры. Для перапіскі стараверы Веткі адбіралі рукапісы рэфармавання (пасля 1668 г.), г. зн. новаісцінамоўныя з кінаварнымі паметамі і тушавымі прызнакамі, што характэрна наогул для пеўчых кніг папоўскай згоды ў адрозненне ад беспапоўскіх кодэксаў, арыентаваных на старыя раздльнамоўныя рукапісы, якія не падвергнуліся ўплыву новых нیکаніянскіх кніг.

Ахавальнае дачыненне да кнігі адрознівала старавераў на працягу ўсяго перыяду іх існавання. Аб высокай эстэтычнай адзнацы старажытнай кнігі стараверамі можа сведчыць той факт, што створаныя ці перапісаныя імі рукапісы мелі некаторыя знешнія рысы адрознення ад афіцыйных царкоўных наканіянскіх рукапісаў. Яны выяўляліся ў дбайнасці аздаблення і любоўнай упрыгожанасці кожнай дэталі, пачынаючы з вокладкі кнігі і сканчаючы напісаннем графічных знакаў — неўм і літар у тэксце. Праз «дасканалы», высокамастацкі знешні выгляд стараверы імкнуліся надаць сваім спісам статут «асвячоных» царкоўных кодэксаў. Тым не менш, пры параўнанні стараверскіх і афіцыйных праваслаўных набажэнскіх рукапісаў падабенстваў у іх знешнім афармленні больш, чым адрозненняў.

Бясспрэчную цікавасць вызываюць шматлікія маргінальныя запісы ў веткаўскіх кнігах, якія сведчаць пра мясцовае паходжанне рукапісаў або прыналежнасці іх да веткаўскіх тэрыторый. Па разнастайных ўладарскіх, купчых, дароўных, шкалярскіх, жартоўных, радзей пісцовых запісах матчыма даведацца пра гістарычны лёс рукапісаў, аб ўладарах ці перапішчыках кніг, іх сям'і, месцы жыхарства, жыццевых справах і г. д. Ва ўладарскіх запісах сустраліся імёны наступных веткаўскіх старавераў (мяшчан, купцоў, святароў, пісцоў): Масквічоў Федар Сяргеевіч, сяло Дабранка; купец Гаўрыкаў, слабада Тарасюка; Абросімаў Сцяпан Ільіч, пас. Клімава; Радзіонаў Іван Апанасавіч, г. Злынка; Холін Мірон Пятровіч, с. Перавоз і інш. Асаблівую ўвагу прывабляюць імёны тых людзей, якія мелі непасрэднае адносіненне да пеўчага тэксту кніг — пісца Сырыкава Мікіты Сямёнавіча з пас. Варанок; устаўшчыка Раманава Аляксандра Калініча з Шеломаў; святара-іерэя Саламаціна Міхайлы Андрыянавіча з пасада Елеонка; Кавалёва Сімяона Дзмітрыевіча, Галкіна І. А.

Многія пеўчыя кнігі змяшчаюць каштоўны матэрыял, які да тычыцца навучання членаў старабрадніцкіх сем'яў крукавой натацы і спевам. У іх нярэдка сустракаюцца рукапісныя відарысы гораўсходных пагоркаў, так званых азбучак, ці правучак, гласаў. У некаторых кнігах змяшчаюцца настаўленні да спеву з крукамі — сваеасаблівыя практыкаванні, выкананыя паўуставам на

наступны жартоуны тэкст: «Ни князь, ни царь, ни богатый, ни убогий — отец тако приказывает — учись мое мило чадо пению. Ныне молю припадая всех творцу. Подаждь ми свет учению пению». У асобных кодэксах знойдзены яшчэ адзін рыфмаваны тэкст: «Писал сей конец разудалой молодец, а учил его небесный отец».

У скоранісы ўладарскіх і пісцовых запісаў пеўчых кніг знайшлі адлюстраванне некаторыя мясцовыя дыялектныя рысы, якія з'яўляюцца спецыфічнымі асаблівасцямі беларускай мовы. Яны ярка праявіліся ў напісанні назваў кніг (Актай, Абыход, Ир-малой), прозвішчаў уладароў, назваў мястэчак («Балотин», «Сей Актай Ивана Ермалаева... в Добрушской...»), асобных слоў з выкарыстаннем тыпова беларускіх дыялектных моўных форм («най-цэннейшы», «Сія кніга куплена у пасадзе Шаламах Рамановымъ Александромъ», «Октай з дабавленіемъ Обихода» і г. д.).

Для стварэння пеўчых рукапісаў кніжныя майстры выкарыстоўвалі паперу айчынных і замежных вытворцаў XVII—XVIII стст. Вялікая частка рукапісаў змяшчае філіграні рускіх фабрык XVIII — XIX стст. — Яраслаўскіх, Вуглічскай, фабрык Маскоўскай і Калужскай губерній і інш. Меньшая колькасць кніг напісана на паперы замежнай вытворчасці (італьянскіх, галандскіх, фінскіх і нямецкіх фабрык XVIII ст.). Сустрэкаюцца ў сховішчах і рукапісы з паперай мясцовай вытворчасці — Добрушскай фабрыкі князя Паскевіча.

Асаблівасці саставаў песнапенняў у веткаўскіх богаслужэбных кнігах — у параўнанні са старажытнарускімі кодэксамі, кнігамі іншых стараабрадніцкіх сагласаў ды рэгіянальных тэрытарыяльных збораў — абумоўлены перш за ўсё лакальным характарам пеўчавыканальніцкай практыкі веткаўскіх старавераў. Гэта знайшло адлюстраванне ў рэпертуары, музычным змесце напеваў.

Музычныя рукапісныя помнікі старавераў з'яўляюцца ня толькі сведкамі высокамастацкага густа веткаўскіх кніжнікаў, але і звязваюць, у першую чаргу, аб узроўні пеўчай культуры старажытнай Веткі.

ЗАЎВАГІ

¹ Гарбацкі, А. Стараабрадніцтва на Беларусі ў канцы XVII — пачатку XX ст. / А. Гарбацкі; навук. рэд. М. Касцюк. — Брэст, 1999.

² Поздеева, И. Археографические работы московского университета в районе древней Ветки и Стародуба (1970—1972 гг.) / И. Поздеева // Памятники культуры. Новые открытия: Ежегодник. — 1975. — М., 1976. — С. 52—69; Поздеева, И. Традиционная книжность современного старообрядчества / И. Поздеева // Мир старообрядчества: материалы Междунар. науч. конф., МГУ, Москва, 1991 г.; отв. ред. И. Поздеева. — М.; СПб., 1992. — Вып. 1: Личность. Книга. Традиция. — С. 11—27.

³ Веткаўскі музей народнай творчасці / Склад. Г. Нячаева [і інш.]. — Мн., 2001.

⁴ Журавлев (Иоаннов), А. Полное историческое известие о древних стригольниках, и новых раскольниках, так называемых старообрядцах / А. Журавлев. — СПб., 1799.

⁵ Лилеев, М. Новые материалы для истории раскола на Ветке и в Стародубье в XVII—XVIII вв. / М. Лилеев. — Киев, 1893. — С. 221.